

УДК 811.161.2'42:821.161.2-058.237 «18»

Г 51

Світлана ГІРНЯК

**ТЕКСТИ ГІМНІВ І. ГУШАЛЕВИЧА,
П. ЧУБИНСЬКОГО, І. ФРАНКА
ЯК ВЗІРЦІ СОЦІОЛЕКТУ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У статті схарактеризовано ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості українських гімнів: галичанина, москвофіла І. Гушалевича «Мир вам, браття!» (1848 р.), що був актуальним у Східній Галичині аж до перших десятиліть ХХ ст., наддніпрянця П. Чубинського «Ще не вмерла України і Слава, і Воля» (1862 р.), який став Державним символом України, галичанина І. Франка «Вічний революціонер» (1880 р.). Доведено, що згадані тексти є засобом збереження національної ідентичності особистості й суспільства, а їхній мовний аналіз дає змогу простежити парадигму українського гімну як жанру громадянської лірики.

Ключові слова: мова, соціолект, інтелігенція, гімн, І. Гушалевич, П. Чубинський, І. Франко.

Постановка проблеми. Українська ідея впродовж ХІХ століття жила й розвивалася, її творила національно-свідома частина народу (інтелігенція) для всього народу. Мета українського національного мовотворення в культурно-історичному процесі була значною мірою зорієнтована на збереження національної ідентичності особистості та спільноти й реалізувалася, зокрема, засобами соціолекту української галицької інтелігенції. В. Чапленко писав: «...український народ, в особі, звичайно, його інтелігенції, ... з такою любов'ю творив укра-

їнську літературну мову. Справді, навряд чи ще в історії якої іншої літературної мови були факти такої самозреченої відданості «мовній справі», як в історії української літературної мови! Не в одного бо діяча, а десятків і сотень їх ця справа була головною справою в їхній діяльності, і не одну кару вони прийняли за неї!» [6, 12].

Актуальність дослідження вбачаємо в тому, що системний аналіз текстів українських гімнів І. Гушалевича, П. Чубинського, І. Франка допоможе окреслити їхній ідейно-тематичний зміст, виявити особливості соціолекту української інтелігенції другої половини ХІХ ст., оскільки в часі свого створення ці тексти виконували функцію вербального символу субкультури української галицької інтелігенції, а згодом стали символом національної єдності, ідентичності та Держави.

Мета розвідки – схарактеризувати ідейно-тематичний зміст, засоби художнього вираження та мовні особливості текстів українських гімнів І. Гушалевича, П. Чубинського, І. Франка.

Взірцями соціолекту української галицької інтелігенції другої половини ХІХ ст. як засобу збереження національної ідентичності особистості та спільноти вважаємо поетичні тексти українських гімнів: галичанина, москвофіла І. Гушалевича «*Мир вам, браття!*» (1848 р.), наддніпрянця П. Чубинського «*Ще не вмерла України і Слава, і Воля*» (1862 р.), галичанина І. Франка «*Вічний революціонер*» (1880 р.).

Гімн – це урочистий музичний твір на слова символічно-програмного змісту, вживаний здебільшого як символ держави (поряд з іншими атрибутами: прапором, гербом тощо). Еволюціонував цей жанр із культових пісень; набувши світського характеру, виявляє пов'язаність із урочистими подіями загальнонаціонального значення, з офіційними церемоніями, демонстраціями тощо. Поряд із згаданою запозиченою лексемою вживається й питомо українське слово – «славень» [1, 157].

Державний Гімн України «*Ще не вмерла Україна*» офіційно прийнятий після проголошення незалежності України. Слова написав П. Чубинський (1862 р.), а музику – М. Лисенко, яку потім редагував М. Вербицький. Свого часу в ролі національних гімнів використовувалися також «*Заповіт*» (слова Т. Шевченка, музика полтавського аматора

Г. Гладкого. Зауважимо, що варіанти музики до твору 1868 р. написали М. Лисенко та М. Вербицький), «*Не пора*» (слова І. Франка, музика Д. Січинського), «*Вічний революціонер*» (слова І. Франка, музика М. Лисенка).

Коротко окреслимо мовний портрет кожного з авторів, тексти яких ми обрали для аналізу. Іван Гушалевич (1823 – 1903 рр.) – галицький поет, письменник, політичний діяч, видавець, греко-католицький священник, теолог, москвофіл, один із найбільших прихильників язичія, виходець із селянського середовища Тернопільщини. Навчався у Василянській гімназії в Бучачі та Генеральній греко-католицькій семінарії у Львові. 1848 р. семінарист І. Гушалевич видав у Перемишлі свою першу збірку «Стихотворенія Івана Гушалевича». Цього ж року він закінчив семінарію і став одним із членів Головної Руської Ради, учасником Собору руських учених, одним із засновників Галицько-Руської Матиці. З 1849 р. І. Гушалевич був редактором часописів «Новини», «Пчола», учителем руської мови у Львівській (Домініканській) гімназії. У 1855 – 1862 рр. він парох сіл Іванівці та Князівське Перегінського деканату (тепер Івано-Франківська область). 1860 р обрано послом до Галицького крайового сейму, а 1867 р. – і Райхсрату (парламенту) у Відні. У 1862 – 1889 рр. І. Гушалевич працював катехитом і професором у І Львівській (Академічній) гімназії, після чого вийшов на пенсію. Помер І. Гушалевич у Львові, похований на Личаківському кладовищі [3].

Іван Франко у статті «Іван Гушалевич» розкриває історію з'яви найвідомішого твору Гушалевича, що став гімном: «Ми не знаємо, який був щодо часу написання його перший твір, але ім'я Гушалевича вилетіло на Галицьку Русь і ще далі уперве разом із піснею «*Мир вам, браття*». Ми можемо досить докладно зміркувати, коли була написана ця пісня. Коли правда те, що подає його некролог, що сю пісню співано уперве на семінарським обході цісарських іменин, тобто дня 7 (по новому стилю 19) мая 1848 р., а в пісні згадано вже про «свободу молодую», тобто правдоподібно про знесення панщини, яке dokonано патентом із 16 н. ст. цвітня, то будемо мати означені межі, в яких повстала ця пісня, що сталася в 1848 р. немов девізом русинів, їх націо-

нальним гімном, здобула собі відразу широку популярність, була навіть окремою карткою видана і роздана в Празі руською делегацією на слов'янський з'їзд іншим представникам слов'янства, присутнім на тім з'їзді» [5, 7 – 74].

Під час першого виконання гімну «*Мир вам, браття!*» 19 травня 1849 р. І. Гушалевич виступив із палкою промовою на захист рідної мови, що справило на присутніх велике враження. Уперше українська мова забриніла в Сеймі саме з його уст. І. Гушалевич блискуче (що визнали й польські політики) промовляв тут на її захист 17 квітня 1866 р. В австрійському парламенті 1868 р. залишився сам-один, всі інші українські послы склали мандати. І там виступав сміливо, чим пробудив респект до себе навіть у середовищі опонентів [7]. Життєвий шлях і діяльність І. Гушалевича відображає суспільно-політичну та мовну ситуацію Східної Галичини з середини ХІХ – до початку ХХ ст. Він належав до першої хвилі української галицької інтелігенції, соціолект якої формувався під впливом москвофільства. І. Франко писав: «Гушалевич не був самотнім здібним та талановитим чоловіком, якого – ще вжию вульгарного вислову – поживало і виплювало наше москвофільство. Яків Головацький, Іван Наумович, Ізидор Шараневич, Антін Петрушевич і многи інші зазнали сеї долі» [5, 8]. З приводу неконструктивності і згубності цього напрямку розвитку української культури в Галичині говорить І. Франко у вже згадуваній статті: «Москвофільство було тоді пануючим напрямом чи, радше, пануючим настроєм галицьких русинів. [...] Правда, ті радикально-москвофільські заходи розбивалися, з одного боку, о байдужість публіки, яка ані руш не хотіла засмакувати в тій, переважно і щодо змісту обскурантній літературі, а з другого боку, о опір властей» [5, 56].

Адресатом мовленнєвої взаємодії у творчості та діяльності І. Гушалевича був широкий загаль, інтелігенція, до яких він доносив ідею української культури і Слова, ідею збереження української ідентичності.

*Мир Вам, браття, всі приносим,
Мир – то наших вітців знак.
Миру з неба всі ми просим,*

*Чи багатий чи бідняк.
 Разом руки собі даймо
 І як браття ся любім.
 Одні другим помагаймо,
 До одної цілі йдім!
 І рознесем пісень нову
 Гей далеко в чужину
 І свободу молодую
 Повітаєм, як весну*

Серед мовних засобів аналізованого тексту вірша-гімну «*Мир вам, браття!*» звертаємо увагу передусім на означення його адресата – «*браття*», вираженого похідним збірним іменником від «*брати*» (пор. *квіти* і *квіття*, *віти* і *віття*) зі значенням ‘єдність людей за ознакою землі, крові, спільної мети, любові, взаємодопомоги’. Не можемо трактувати цей елемент як галицький, оскільки виявляємо його не лише в текстах галичан, а й буковинців (Ю. Федькович) і наддніпрянців (Панас Мирний, Іван Карпенко-Карий та ін.). Зокрема, початок «Думи» Івана Мазепи («*Всі покою щиро прагнуть, / А не в один гуж тягнуть, / Той направо, той наліво, / А всі браття – то-то диво!*») містить це слово, у козаків теж було поширеним звертання до особи соратника, однодумця, побратима «*пане-брате*» або до товариства «*пани-браття*» – як синонім до «*панове товариство*» чи й просто «*браття*». Отже, можна припустити, що вибір автором звертання «*браття*» був усвідомленим актом, оскільки слово це відоме в Україні здавна.

Виокремлюємо в тексті низку елементів соціолекту: розмовні галицькі форми: «*вітців*», «*руки собі даймо*», «*ся любім*», «*одні другим*», «*до одної цілі йдім*», «*рознесем пісень*», «*повітаєм*»; біблійне «*мир вам*», адже поняття «*мир*» є одним із ключових Христової Благовісті і неодноразово вживаним у тексті Святого Письма, зокрема, в Євангелії святого Луки, розділ 24, вірш 36 [2, 136]. Суттєво, що в тексті гімну ця ідіома звучить як рефрен, у ній передано основну ідею вірша – об’єднання земель і спільноти, її цілісність, єдність, соціальна злагода, свобода та процвітання.

Український етнолог, фольклорист, поет, громадський діяч, дослідник побуту, звичаїв, говірок та народних вірувань українців, наддніпрянець Павло Чубинський (1839 – 1884 рр.) є автором тексту гімну України, написаного 1862 р. й опублікованого у львівському журналі «Мета» за 1863 [8, 271 – 272]. Галицький священик, громадський діяч і знаний композитор Михайло Вербицький (1815 – 1870 рр.) написав музику до вірша і водночас підкоректував текст. Нотний і вербальний тексти гімну опубліковано 1865 р., після чого пісня набула популярності як у Східній Галичині, так і в Наддніпрянщині. 1917 р. її вперше використано як державний гімн. Після здобуття Україною незалежності 15 січня 1992 року музичну редакцію гімну офіційно ухвалила Верховна рада України; слова гімну затверджено «Законом про Гімн України» від 6 березня 2003 року. Сьогодні перший куплет та приспів пісні є одним із головних державних символів України поряд з Прапором і Гербом. Історія тексту гімну «*Ще не вмерла Україна*» та його модифікації засвідчує, що адресат ніколи не змінювався – це українська спільнота в сукупності всіх її соціальних верств, об'єднана спільною ідеєю української державності та суверенітету. Як і в попередньо аналізованому тексті, цей адресат окреслено так само – «*браття*», «*браття молодії*». До нього автор звертається повсякчас як до суб'єкта мовленнєвої взаємодії, апелює до його історичної пам'яті про славне минуле, утверджує віру в майбутнє українського народу, вважаючи творцем власної історичної долі, ціна якої – жертвна праця й самовіддана боротьба.

Мовні засоби аналізованого тексту П. Чубинського з правками М. Вербицького виявляють синкретизм наддніпрянського і галицького варіантів соціолекту української інтелігенції, тож фіксуємо такі галицькі елементи в тексті: «*душу й тіло ми положим*», «*доленька наспіє*», «*праця щира*», «*ще ся розляже*», «*за Карпати відоб'ється*». Мету збереження національної ідентичності і самосвідомості забезпечує використання в тексті іменникової форми – вокатива «*браття*» і його відповідника у займенникових формах «*нам*», «*ми*», «*нашу*», дієслівних «*запануєм*», «*положим*», «*покажем*», «*станем*», «*не дамо*», що надає тексту на рівні створення й одноосібного прочитання інтенцію заклику,

спонуки, а на рівні його функціонування у колективному виконанні – обітниця, клятви. Причому це заклик до оборони, а не нападу, до «*кривавого бою*» на своїй етнічній території («*від Сяну до Дону*»), який убезпечить спільноту від чужинців і загарбників. Промовистими в контексті загальної ідеї вірша є зменшувально-пестливі форми «*наші вороженьки*», «*сторонці*», «*доленька*»; ідіоми – «*як роса на сонці*», «*бій кривавий*», «*рідний край*», «*козацький рід*», а також наявність у тексті, поруч із висловленим мілітарно-оборонним кличем, образу миру як мети для спільноти – «*усміхнеться доля*», «*Чорне море ще всміхнеться*», «*дід Дніпро зрадіє*», «*доленька наспіє*», що підкреслює неагресивність, миролюбність, волелюбність українців як провідні їхні ментальні ознаки.

Перший варіант тексту гімну П. Чубинського.

*Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
 Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля!
 Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
 Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!
 Душу й тіло ми положим за нашу свободу
 І – покажем, що ми, браття, козацького роду!
 Гей-гей, браття милі,
 Нумо братися за діло,
 Гей, гей, пора встати,
 Пора волю добувати!
 Ой, Богдане, Богдане, славний наш гетьмане,
 Нащо оддав Україну ворогам поганим?!
 Щоб вернути її честь, ляжем головами,
 Наречемось України славними синами.
 Душу й тіло ми положим за нашу свободу
 І – покажем, що ми, браття, козацького роду!
 Спогадаймо тяжкий час, лихую годину,
 тих, що вмiли умирати за нашу Вкраїну,
 Спогадаймо славу смерть лицарства-козацтва!
 Щоб не стратить марно нам свого юнацтва!
 Душу й тіло ми положим за нашу свободу
 І – покажем, що ми, браття, козацького роду!*

[8, 271 – 272].

Варіант тексту гімну П. Чубинського з правками М. Вербицького.

*Ще не вмерла України ні слава, ні воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.*

В історії національних гімнів України чільне місце займає «Гімн» Іван Франка (1856 – 1916 рр.), більше відомий під назвою «Вічний революціонер» [4, 22 – 24]. Уперше надрукований у газеті «Praca» від 3 червня 1882 року, під назвою «*Hymn. Wicznyj rewolucjoner*» (латинською абеткою), за підписом Мугон (під цим псевдонімом І. Франко опублікував у періодичних виданнях багато поезій, які потім увійшли до першого та другого видань збірки «З вершин і низин») [4, 417]. Адресатом тексту є насамперед українська інтелігенція, оскільки зміст вірша формулює програму дій і діяльності для представників інтелігенції, визначає її історичне, соціально-культурне призначення – бути революціонером, тобто тим, хто робить переворот, відкриває нові шляхи розвитку в якій-небудь галузі, адже саме такі історичні виклики стояли перед українською інтелігенцією у час створення вірша.

Текст вірша розглядаємо як взірець соціолекту української галицької інтелігенції обстежуваного періоду, форма і зміст якого визначають його ідейно-тематичне спрямування та, відповідно, мовні засоби.

Елементами галицького діалекту в тексті є: фонетичні – «огень», «се голос», «тая сила», «мільони»; лексичні – «розповився», «дніє», «пільма»; «лаштовані», «муштровані»; синтаксичні – «о власній», «від тисяч літ» тощо. Активно використовує автор книжну лексику: «поступ», «дух», «наука», «думка», «воля», «лавина», «руїна», «пролог», «революціонер», «тюремні», «муштровані», «гармати», «мільони», «шпійонське», а також синтаксичні конструкції з узагальнювальним словом «скрізь» («Голос духа чути скрізь: По курних хатах мужицьких, По верстатах ремісницьких, По місцях недолі й сліз»), з різними типами підпорядкування («Хоч від тисяч літ родився, Та аж вчора розповився І о власній силі йде»); нетранслітеровані елементи: «*De Profundis* (З глибин)»; антиномії: «ні ... тортури, ні ... мури, ані війська ..., ні гармати, ні шпійонське ремесло»; «він не вмер, він ще живе», «не ридать, а добувати», «хоч синам, як не собі».

Із збірки «З вершин і низин»
 DE PROFUNDIS (З ГЛИБИН)
 ГІМН

Замість пролога
 Вічний революціонер –
 Дух, що тіло рве до бою,
 Рве за поступ, щастя й волю, –
 Він живе, він ще не вмер.
 Ні попівські тортури,
 Ні тюремні царські мури,
 Ані війська муштровані,
 Ні гармати лаштовані,
 Ні шпійонське ремесло
 В гріб його ще не звело.
 Він не вмер, він ще живе!
 Хоч від тисяч літ родився,
 Та аж вчора розповився
 І о власній силі йде.
 І простується, міцніє,
 І спішить туди, де дніє;

*Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою, –
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.
Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недоли й сліз.
І де тільки він роздасться,
Щезнуть сльози, сум, нещастя,
Сила родиться й завзяття,
Не ридать, а добувати,
Хоч сиnam, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.
Вічний революціонер –
Дух, наука, думка, воля –
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?*

1880 [4, 22 – 24].

Отож, реконструкція моделі соціолекту української галицької інтелігенції другої половини ХІХ ст. за текстами українських гімнів – москвофіла І. Гушалевича «*Мир вам, браття!*» (1848 р.), наддніпрянця П. Чубинського «*Ще не вмерла України і Слава і Воля*» (1862 р.), галичанина І. Франка «*Вічний революціонер*» (1880 р.) – допомогла виявити світоглядно-ментальні цінності та настанови української спільноти з провідною ідеєю націо- і державотворення та затвердження їх у мовних елементах соціолекту. Ми з'ясували, що тексти українських гімнів виконували функцію об'єднання спільноти не лише на рівні змісту, а й на рівні утвердження єдиних норм української літературної мови того часу.

Література

1. Гімн // Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
2. Євангеліє згідно святого Луки // Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа. З додатком псалмів. – Торонто : Видавництво «Еванджел байбл транс-лейторс енд міністріс», 1991. – 488 с. – С. 85 – 136.
3. Мельник І. Іван Гушалевич – автор першого гімну галицьких русинів / Іван Мельник [Електронний ресурс] // Zbruc̆. – 4 грудня. – 2013. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/16238>.
4. Франко І. Поезія / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – С. 22 – 24; 413 – 488.
5. Франко І. Іван Гушалевич / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Т. 35 : Літературно-критичні праці. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 7 – 74.
6. Чапленко Василь. Українська літературна мова її виникнення й розвиток (XVII – 1917 р.) / Василь Чапленко ; Український Технічний Інститут у Нью-Йорку, катедра українознавства. – Нью-Йорк : друкував А. Орел, 1955. – 330 с.
7. Чорновол І. Народні гімни України і Львів [Електронний ресурс] / І. Чорновол. – Режим доступу : <http://history-ua.livejournal.com/73653.html>.
8. Чубинський П. Ще не вмерла Україна / П. Чубинський // Мета. – 1863. – № 4. – С. 271 – 272.

Гирняк Сетлана. Тексти гимнов И. Гушалевича, П. Чубинского, И. Франко как образца социолекта украинской интеллигенции второй половины XIX века. В статье дана характеристика идейно-тематического содержания, средств художественного выражения и языковых особенностей украинских гимнов: галичанина, москвофила И. Гушалевича «Мир вам, братья!» (1848 г.), который был актуальным в Восточной Галичине и в первом десятилетий XX в., надднепрянца П. Чубинского «Ещё не умерла Украины и Слава, и Воля» (1862 г.), который стал Государственным символом Украины, галичанина И. Франко «Вечный революционер» (1880 г.). Доведено, что упомянутые тексты являются средством сохранения национальной идентичности личности и общества, а их языковой анализ позволяет проследить парадигму украинского гимна как жанра гражданской лирики.

Ключевые слова: язык, социолект, интеллигенция, гимн, И. Гушалевич, П. Чубинский, И. Франко.

Hirnyak Svitlana. Texts of anthems by I. Hulashevych, P. Chubynskyi, I. Franko as sociolect models of Ukrainian intelligentsia of the second half of the 19TH century. In the article we characterise ideological thematic content and artistic expressive means and linguistic peculiarities of Ukrainian anthems: that by a Galician moscovophile I. Hulashevych «Peace be with you, brethren» (1848) which was popular in eastern Galicia up to the first decades of the twentieth century, by Central Ukrainian P. Chubynskyi «Ukraine's Glory and Freedom have not perished yet» (1862) which became the state symbol of Ukraine, by a Galician I. Franko «Eternal revolutionary» (1880). We consider the above mentioned texts to be the means of preserving the national identity of an individual and the society and their linguistic analysis will allow to trace the paradigm of the Ukrainian anthem as a genre of civic poetry.

Key words: language, sociolect, intelligentsia, anthem, I. Hulashevych, P. Chubynskyi, I. Franko.